

פיתוח וקידום התנדבות נוער וצעירים/ות בישראל

רונית בר

א. הקדמה

מדינת ישראל מאופיינת בשנים האחרונות בהתרחבות של פערים סוציו-אקונומיים, בעוני, באלימות ובפיצול חברתי. הגברת המעורבות החברתית וההתנדבות של פרטים בחברה יכולה לצמצם את הפערים בין הצרכים החברתיים הגדלים המצויים ביחס הפוך למידת מעורבותה של המדינה. יש גם להביא בחשבון כי יכולתה של המדינה לתת מענה לצרכים האלו מוגבלת. חשיבותה של ההתנדבות אינה נובעת רק מהיותה פתרון לבעיות מעשיות כגון מחסור במזון, קשיים לימודיים וסיוע לקשישים, אלא גם משום שהיא גורמת לפיתוח הסולידריות החברתית ולהגברת תחושת הערבות ההדדית בחברה הישראלית. חברה המתאפיינת בערבות הדדית ובמעורבות חברתית של חבריה, מבטיחה רשת הגנה לשכבות החלשות שלה ומבטיחה כי מאבקם היומיומי לשרוד לא ייזנח. פיתוח וקידום ההתנדבות הם חלק עיקרי מבניית חברה כזו. לנוער שמור תפקיד מרכזי בכך.

ב. התנדבות

מאז ספרו החלוצי של סילס (Sills 1957) על אודות תופעת ההתנדבות, הועלו כמה הגדרות שניסו להתמודד עם השאלה מיהו מתנדב ומתי הופכת פעילות ספונטנית למען הזולת להתנדבות רשמית. בישראל, כבעולם, קיימות כמה הגדרות, אך המשותף לכולן הוא הכללת שלוש תכונות מהותיות: (1) בחירה חופשית – פעולה הנעשית ללא כפייה; (2) אי-קבלת תשלום שכר או ציפייה לקבלת תמורה חומרית (3) המטרה להיטיב עם מישהו או עם משהו (ארנון 2007). ואן טיל הגדיר את ההתנדבות באמצעות המניעים וחוסר הציפייה לתגמולים מפעילות זו:

ההתנדבות יכולה להיות מוגדרת כפעולה מסייעת של היחיד, התופס אותה כבעלת ערך. אין היא מכוונת באופן ישיר לרווח כספי ואינה נכפית בידי אחרים או מחויבת על פי חוק. כך, במובן הרחב ביותר, ההתנדבות היא כל פעילות עזרה לא כפוייה שעוסקים בה שלא על מנת להשיג רווח כספי, קודם כל, ואינה נכפית או מחויבת על פי חוק" (van Til 1988).

הגדרתו של סמית נכתבה על דרך השלילה והיא מתמקדת במי שאינו נכלל בהגדרה זו:

אדם העוסק בפעילות שאינה ביו-סוציאלית (אכילה, שינה) שאינה נובעת מצרכים כלכליים (עבודה בשכר, עבודות בית, שיפוצים) ושאינה נכפית פוליטית (תשלום מסים, התלבשות לפני הופעה בציבור), אלא פעילות שבעיקרה מונעת בידי הציפייה להטבות נפשיות מסוג כלשהו, בשל היות הפעילות בעלת ערך שוק גדול יותר מכל תגמול שניתן עבור פעילות דומה". (Smith 1981).

גדרון (1997) הוסיף להגדרה את נושא המוטבים: "ההתנדבות היא עבודה שאדם ע, בלי לקבל שכר, במסגרת ארגונית או אחרת, ושעוזרת לאנשים שאינם בני משפחה או חברים".

ההתנדבות היא אפוא "פעילות למען הזולת ולמען החברה מתוך רצון חופשי ללא כפיה וללא קבלת תמורה כלכלית ישירה" (גדרון 1988).

הספרות המחקרית בנושא התנדבות התמקדה בעבר בעיקר באוכלוסיות המתנדבים המבוגרים. במאמר זה אתמקד בהתנדבות בקרב בני נוער.¹

ג. על התבגרות והתנדבות

גיל ההתבגרות מציין שלב ביניים בהתפתחותו של אדם בין הילדות לבגרות. אם בעבר אדם נחשב בוגר מי שמערכת הרבייה שלו הבשילה, בימינו נתפסת ההתבגרות כמורכבת יותר. במהלכה של תקופת ההתבגרות חלים על המתבגר מלבד תהליכים פיזיולוגיים גם שינויים קוגניטיביים, רגשיים וחברתיים המשפיעים אלה על אלה. אין הגדרה אחידה ומקובלת על הכול למשכה של תקופת ההתבגרות. עם זאת, רוב החוקרים מסכימים שהיא מתחילה בסביבות גיל 12, ומסתיימת בתחילת שנות העשרים.

המילה "נעורים" מחברת בין שני שדות סמנטיים שאולי קרובים זה לזה גם מבחינה אטימולוגית: נע"ר (כמו להתנער) ועו"ר (כמו להתעורר). התנערות – מכוונת לאותה התנגדות, ולעתים מרידה, המאפיינת את המתבגרים, ביחסם להוריהם בפרט, ולעולם המבוגרים בכלל. התעוררות – מכוונת לסערה הרגשית והיצרית שאותה חווים המתבגרים, לאחר שנים שקטות יחסית בגיל בית הספר היסודי. התעוררות שכזו ניתן לתעל להתנדבות.

במחקרים על התנדבות בני נוער בארץ ובעולם התברר כי התנדבות היא חוויה מיטיבה ובעלת השלכות התפתחותיות משמעותיות על מתבגרים. עוד נמצא כי בני נוער מתנדבים חווים תחושה גבוהה יותר של אושר, הם אופטימיים יותר, ובעלי בטחון עצמי רב יותר מבני גילם. (Sherrod and Flanagan 1998). כמו כן בני נוער מתנדבים נתונים פחות לסכנת הידרדרות להתנהגויות מסכנות: כגון שימוש במריחואנה (Youniss et al. 1997) והריונות לא רצויים (Phillibar and Allen 1992). להתנדבות השפעה על צמצום שיעורי המעצרים (Uggen and Janikula 1999). כן נמצא, כי יחידים המעורבים בפעילות התנדבותית הם אלימים פחות מחבריהם הדומים להם במאפיינים אחרים (מגן 2007). במחקרים רבים הבוחנים את פרופיל המתנדב, נמצא כי קיים מתאם חיובי בין ההתנדבות בגיל ההתבגרות לבין ההתנדבות בגילאים מבוגרים יותר (Janoski, Musick and Wilson 1998).

תקופת ההתבגרות מכרעת לגיבוש ממדי מפתח פסיכולוגיים אשר נוטים להישאר יציבים במהלך החיים הבוגרים. התאוריה ההתפתחותית של אריקסון (1963) ממצבת את תקופת ההתבגרות כתקופה של גיבוש זהות. אם ההתנדבות משמשת כקונטקסט שבתוכו מתבגרים יכולים לפתח או לגבש "זהות אלטרואיסטית" אזי גיל ההתבגרות הוא תקופה משמעותית במיוחד למעורבות בפעילות התנדבותית. כך, אם בגיל צעיר המתבגר/ת מעורב בפעילות התנדבותית הוא מגבש לעצמו "זהות אלטרואיסטית". סביר כי האלמנט הזה יישמר לאורך זמן ויעלה את הסבירות של מעורבות בהתנהגות פרו-סוציאלית מאוחר יותר בחיים.

אין ספק שהתנדבות של בני נוער וצעירים מחזקת את החברה. על ידי פעילות התנדבותית מפתח הנער המתבגר שני סוגי זהות. האחת, הזהות החברתית והבין-אישית המבטאת ציפיות של החברה ממנו ואף קובעת את ההתנהגות בתוכה, והשנייה זהות תוך אישית הבאה לידי ביטוי בהתנהגות חופשית על פי הדימוי העצמי שלו. פעילות התנדבותית, בכל תחום, מאפשרת לבני הנוער לבחון את יכולותיהם, את נטיותיהם ואת כישוריהם תוך כדי פיתוח אורח חיים של מעורבות ואחריות חברתית.

1 מטעמי נוחות אני נוקטת לשון זכר, אך המאמר פונה כמובן גם לבנות נוער.

ד. על חינוך והתנדבות בישראל: נתוני רקע

בישראל חיים 947,000 ילדים ונוער בגילי 12–19. מחקר בתחום התנדבות² שערך ב־2005 מכן גאוקרטוגרפיה בעבור עמותת נדב (לשעבר: המרכז הישראלי להתנדבות נוער) הציג כמה נתונים מעניינים:

- 32% מקרב בני הנוער בגילאי 12–17 מתנדבים, מתוכם 9% מתנדבים במסגרת ה"מחויבות האישית".³
- כ־70% מהמתנדבים הצעירים פועלים אחת לשבוע וכמעט רבע פועלים מספר פעמים בכל שבוע.
- שלושה רבעים מבין המתנדבים משקיעים שעה עד שלוש שעות בכל פעילות התנדבותית.
- 90% מתוך הנוער שאינו מתנדב מוכן לעשות להתנדב אם יפנו אליו עם מסגרת המעניינת אותו.

ה. מהם המניעים והחסמים להתנדבות הנוער בישראל?

ממחקרים עולה כי אף שרוב בני הנוער בישראל (90%) מעוניינים להשתלב בפעילות פרו־סוציאלית, רק שליש מהם עושים כן.

הסיבות לפער מגוונות, למשל: (1) האווירה הציבורית בישראל אינה מדגישה ומקדמת התנדבות בכלל והתנדבות הנוער בפרט; (2) מחסור בהבנה מקצועית של דרכים לקדם ולפתח התנדבות נוער; (3) מחסור במודלים לחיקוי; (4) אי־שיתוף פעולה בין המגזרים השונים הנוגעים לחיי המתבגרים בישראל; (5) מגוון דל, וברובו לא אטרקטיבי, של תפקידים התנדבותיים המוצעים לבני נוער; (6) נכונותם של ארגוני המתנדבים לקלוט ולהפעיל בני נוער נמוכה.

כאשר בודקים בסקרים ובמחקרים מה מונע מבני נוער להתנדב, גם כאן נמצאות תגובות מגוונות, אך גורפות בהיקפן: "אין לי זמן" היא הסיבה המרכזית ומעוררת שאלות לגבי סדרי העדיפויות שעולם המבוגרים משדר לבני נוער. "לא הציעו לי" ו"לא ידעתי מאיפה להתחיל או איפה להתנדב" מעוררות גם הן תהיות, לגבי יכולתם של ארגוני המתנדבים לשווק את עצמם ואת האפשרויות שהם מציעים ולהנגיש אותם לבני הנוער בישראל.

הספרות המחקרית עוסקת בשאלה: "מדוע בני נוער פונים לפעילות התנדבותית?". התשובה על כך היא כי ישנם מניעים רבים לכך וכי ניתן לחלקם לשניים: המניע האחד, הצורך לעזור לאחר, הנתניה לזולת והתרומה לחברה. ניתן לאפיין זאת כמניעים אלטרואיסטיים המוטבעים בנפשו של האדם. השני, מניעים פרטיים כגון עניין, צורך להערכה, הצורך להרחיב אופקים, מניעים חברתיים והצורך להכיר אנשים. מניעים אלה מספקים לנער תגמולים חיצוניים ופנימיים (Serow 1991). בקבוצת מיקוד שכללה בני נוער מתנדבים, נשאלו הנערים: "מדוע הם המתנדבים?". התשובות הגורפות היו: "כיף לי לעזור לאחרים...", "אכפת לי ואני לוקח אחריות על מה שקורה בעיר שלי", "חשוב לי להיות חלק מהקבוצה", "אני לומד דברים חדשים", "זה יעזור לי בעתיד" ועוד.

בשנים האחרונות חל שידוד כל המערכות המקיפות את תחום ההתנדבות והמתנדבים, מתוך הבנה כי ישנה חשיבות להתמקצעות, להעמקת ולצבירת ידע והרחבת המגוון וההיצע. להלן יוצעו כמה כיוונים שניתן לטפח במערכות ציבוריות שונות כדי לקדם את נושא ההתנדבות.

1. מערכת החינוך

במערכת החינוך התנדבות הנוער אינה היעד המרכזי, אולם היא מקבלת מקום רב ובעל משמעות בתחום החינוך החברתי־ערכי והחינוך הבלתי פורמלי. המנהל, צוות ההנהלה והמורים מחויבים להקדיש את עיקר זמנם לתהליכי הוראה, מנהלה, וחינוך חברתי במגוון רחב של נושאים. היכולת המוגבלת של בית הספר להכיל בתוכו את כל מסגרות ההתנדבות המעוניינות

2 באמצעות משאל טלפוני ושאלות ישירות לבני נוער על התנדבותם.

3 תוכנית לעידוד מעורבות בקהילה של משרד החינוך לכיתות י'.

בקשר עמו ולעודד את תלמידיו להתנדב אינה פרי של כוונה רעה אלא אילוף של המערכת. דווקא במקום שבו הנגישות הפיזית לנוער היא הגבוהה ביותר נתקלים יזמי ההתנדבות מבית הספר ומחוץ לו בקשיים רבים. האילוצים שתוארו, כמו גם הרצון הכן של אנשי החינוך לחנך למעורבות חברתית פעילה, ניקזו את פעילות ההתנדבות של הנוער לשעות אחר הצהריים, ולאחריות ישירה של מנהלי יחידות הנוער, רכזי הנוער המתנדב וארגוני ההתנדבות.

מערכת החינוך יכולה לקדם התנדבות על ידי יצירת מודלים לחיקוי, הפעלה התנדבותית של בתי ספר או ארגון כיתות שלמות לעשייה התנדבותית בקהילה – בהנחיה מיומנת וראויה, תוך כדי מעקב צמוד, תומך ומעודד וקבלת היזון חוזר. בכך יש כדי לאפשר חוויה מכוננת, המעניקה למתנדבים הצעירים אפשרות להפגין יוזמה, אחריות ועצמאות, ולחווה תחושה של ערך עצמי ושייכות. בה בעת, הפעלה שכזו מגבירה את תחושת הסולידריות ויוצקת ערכים הומניים באווירת בית הספר.

2. תקשורת

אמצעי התקשורת מגיעים לקהל יעד נרחב במיוחד. לתקשורת המונים שמור תפקיד חשוב בעיצוב דעת הקהל ובתפיסת הציבור הרחב את המציאות. לשיטתנו, התקשורת היא כלי רב עוצמה לקידום התנדבות הנוער, היא מסייעת ליצור אווירה ציבורית המעודדת אנשים להתנדב, מספקת מידע על ההזדמנויות הקיימות ויוצרת מודלים לחיקוי בקהילה.

3. ארגוני המגזר השלישי

המגזר השלישי מתייחס לארגונים הפועלים ללא כוונת רווח ואינם חלק ממוסדות המדינה והשלטון המקומי. השם "המגזר השלישי" נועד להבדיל ארגונים אלו מן המגזר העסקי, הפועל למטרות רווח, ומן המגזר הציבורי, והוא מורכב ממוסדות המדינה והרשויות המקומיות. מגזר זה הטרוגני מטבעו, ומורכב מארגונים בעלי מטרות שונות ואף סותרות. הארגונים במגזר השלישי נבדלים באופיים ועשויים להיות ארגוני צדקה, ארגונים קהילתיים, ארגוני צרכנים, אגודות מקצועיות, ארגוני עובדים, ארגונים חברתיים, מוסדות להשכלה ועוד. עם זאת, מאפיין בולט של ארגוני המגזר השלישי הוא מעורבותם של מתנדבים בפעילותם.

המטרה ארוכת הטווח של ארגוני מגזר שלישי היא לחזק את החברה האזרחית. כדי לייצר קהילה אשר מסוגלת לספק את צרכיה יש לקדם את נושא ההתנדבות בכלל ואת התנדבות הנוער בפרט. אחד האמצעים המרכזיים הוא חיזוק היכולות המקצועיות של הרשות וגופים נוספים אשר עובדים עם נוער מתנדב. אמצעי אחר הוא מקצוע תחום התנדבות הנוער על ידי העברת הכשרות לגופים אשר מפעילים נוער וחיזוק בעלי התפקיד באמונה בנוער וביכולותיו. חיזוק ההתנדבות בקרב בני נוער קשור באופן הדוק לאחד הנושאים המדוברים בשנים האחרונות והוא משבר המנהיגות.

1. הקשר שבין מנהיגות להתנדבות

המחקר בישראל מעיד על ההשפעה החיובית של התנדבות בני נוער. פישר (1999) למשל, מצאה שבני נוער מתנדבים חשים יותר תחושות של העצמה וכן תחושות של שייכות ושל מעורבות בקהילה, מאשר בני נוער שאינם מתנדבים. תהליך של העצמת הפרט הוא תהליך של שינוי אישי פנימי, הבא לידי ביטוי במעורבות פעילה בתהליכי שינוי קולקטיביים של קבוצות וארגונים בקהילתו. פיתוח העצמה בקרב המתבגר יכול לקדם את יכולת התמודדות והסתגלות של הפרט לקהילה.

פישר מצאה שהתנדבות בני נוער עונה על הגדרת מושג ההעצמה (Gutierrez and Ortega 1991):

- ברמה האישית – המתבגר חייב לפתח שליטה עצמית כדי להתנדב.
- ברמה הבין-אישית – המתבגר משפיע על אחרים דרך ההתנדבות.
- ברמה הפוליטית – המתבגר מבצע פעילות חברתית התנדבותית שיכולה להביא לכדי שינוי חברתי.

לדברי פישר, בני הנוער מועצמים דרך פעילות התנדבותית משום שפעילות כזו היא למעשה ביצוע של תפקיד בעל ערך חברתי. הפעילות יוצרת מעורבות פעילה ועשייה של המתנדב ויחסי גומלין בין המתנדב לסביבתו. לדבריה, ההתנדבות היא תהליך של התפתחות אישית הכרוכה בפיתוח מיומנויות ויכולות, דבר הגורם למתנדב להגדיר את עצמו באופן חיובי יותר. יתרה מזאת, לדעתה התנדבות בגיל ההתבגרות היא משמעותית יותר מאשר בגילאים אחרים מבחינת תרומתה להתפתחות מוסרית, אינטלקטואלית, חברתית וקהילתית.

ניתן לפתח מנהיגות בקרב בני נוער, אשר מתמקדת בנטילת אחריות אישית וקהילתית ותורמת לעיצוב ציפיות, עמדות וערכים המשפיעים על הנער, על אופן התנהלותו הנוכחית והעתידית ועל האחרים בקהילה. חשוב להוסיף כי לנוער השפעה על בני נוער אחרים.

מנהיגות נוער באה לידי ביטוי בדרך הפעולה של הנער המתנדב, החל בשלב הכשרה, שבו מועברים כלים מתחום ההתנדבות ומניעה וכלים מקצועיים לאורך הפעילות השוטפת. במסגרת סמינרים מקצועיים למנהיגות לנוער מתנדב, מועברים ידע וכלים לפיתוח אישי של הנוער. בני הנוער מקבלים בקביעות ליווי והדרכה על ידי מלווה מקצועי לתחום, אשר מהווה חלק מצוות מובילי התנדבות ברשות.

בישראל, השותפים ליצירה ולפיתוח מנהיגות נוער על בסיס התפיסה של יצירת מעורבות בפעילות קהילתית "הלכה למעשה" הם: בתי הספר, תנועות הנוער, ארגוני התנדבות, מתנסים, מועדוני נוער, אנשי עסקים, צה"ל ואחרים. הם מספקים מסגרת מובנית וממוסדת לפעילות קהילתית של בני הנוער, ויוצרים בעבורם תנאים נוחים לפעולה: מגוון נושאים, הכשרה, ליווי, עשייה משותפת משמעותית, תגמול, פיתוח אישי, יזמות, שיאפשרו להם להתנסות בחוויה בעלת תרומה כפולה – לקהילה ולהם עצמם. התנסות זו מאפשרת הרחבת הידע ופיתוח אישי.

ז. סיכום

מקלילנד (McClelland 1987) זיהה שלושה צרכים אנושיים עיקריים שהתנדבות יכולה לספק: הצורך בהשתייכות, הצורך בהישגים והצורך בכוח והשפעה. כפי שצוין קודם לכן מסגרת הפעילות ההתנדבותית מאפשרת חוויה חיובית ומספקת חברתית הן בבניית קשרים חברתיים והן בתרומה ממשית לקהילה שבה הם חיים.

תחושת "הכול יכול" והאמונה כי "אני ואתה נשנה את העולם" המאפיינת את גיל ההתבגרות והיא זו שמובילה את בני הנוער לחשיבה יצירתית ולאקטיביזם חברתי ייחודי ומיוחד. תחום ההתנדבות בכלל ותחום התנדבות הנוער בפרט עברו בשנים האחרונות שינויים רבים וחשובים. עם הכרה בצורך בהתייחסות וחשיבות התפיסה המקצועית של כלל המגזרים המשפיעים על חיי האזרחים במדינה, התחדדה ההבנה כי ניהול מקצועי בהפעלת מתנדבים מצמצם את הנשירה ומגדיל את הסיכויים למתנדבים מתמידים ושבועי רצון בעלי אוריינטציה חיובית כלפי הארגון והקהילה.

אף פעם אל תטילו ספק, בקבוצה קטנה של אנשים, מתחשבים ומחויבים שחושבים לשנות את העולם. האמת היא, שזאת הדרך היחידה מאז ועד היום שהצליחה לשנות (מרגרט מיד 1901–1978).

ביבליוגרפיה

- אריקסון, א', 1963 ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן, ספרית פועלים, מרחביה.
- ארנון, ל', 2007, מהי התנדבות? סקירה ודיון בהגדרות למונח התנדבות בארץ ובעולם, עמותת נדב.
- גדרון, ב', 1997. *דפוס תרומה והתנדבות של הציבור בישראל*, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון.
- , ב', 1988. "הרקע האידיאולוגי של ההתנדבות", *התנדבות במרכז הקהילתי*, ירושלים: התאגדות מרכזים קהילתיים בישראל.
- מגן, ד', 2007. "דרך אחרת: טיפוח המיטביות מול התגברות האלימות", המרכז להתנדבות נוער בישראל, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב.
- פישר, א', 1999 *הקשר בין תחושת העצמה לבין התנדבות ומעורבות בקהילה בקרב בני נוער*, עבודת מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.
- Gutierrez L. M. and R., Ortega, 1991. "Developing Methods to Empower Latinos The Importance of Groups", *Social Work with Groups* 14 (2).
- Janoski, Musick and J. Wilson, 1998. "Being Volunteered? The Impact of Social Participation and Pro-Social Attitudes on Volunteering", *Sociological Forum* 13 (3).
- McClelland D. C., 1987. *Human Motivation*, Cambridge, Cambridge University Press Phillibar, S., and J. P. Allen, 1992. "Life Options and the Community Service: Teen Out Reach Program," in B. Miller, J. Card, R. Paikoff and J. Peterson (eds.), *Preventing Adolescent Pregnancy: Model Programs and Evaluations*, California, Sage Publications: 139-155.
- Serow R. C., 1991. "Students and Voluntarism: Looking Into the Motives of Community Service Participants", *American Educational Research Journal* 28 (3): 543-556.
- Sherrod L. R., and C. A. Flanagan, 1998. "Youth Political Development: An Introduction", *Journal of Social Issues* 54.(3): 447-456.
- Sills, D. L., 1957. *The Volunteers, Means and Ends in a National Organization*, Glencoe, IL: Free Press, Columbia University
- Smith, D. H., 1981. "Altruism, Volunteers and Volunteerism," *Journal of Voluntary Action Research* 10: 21-36.
- Uggen, C., and J. Jankiula, 1999. "Volunteerism and Arrest in the Transition to Adulthood," *Social Forces* 78(1): 331-362.
- van Til, J., 1988. *Mapping the Third Sector: Voluntarism in a Change Social Economy*, USA: The Foundation Center.
- Youniss, J., M. Yates, and S. Yang, 1997. "The Role of the Community Service in Identity Development: Normative, Unconventional and Deviant Orientations," *Journal of Adolescent research* 12: 245-262.